

Žydų dailės ugdymas tarpukariu ir studijos Kauno meno mokykloje

Vilma Gradinskaitė

Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Didžioji g. 4, LT-01128 Vilnius

vilmagrad@yahoo.com

Straipsnyje apžvelgiamas žydų dailės ugdymas tarpukario Lietuvoje ir gilinamasi į žydų bei lietuvių meninio išsilavinimo skirtumus, rekonstruojamos Kauno meno mokyklos žydų mokinių biografijos ir likimai, įvardijami jų studijų tikslai ir siekiai. Tyrimas atsako į klausimus: kokią meninę išsilavinimą gavo tarpukario Lietuvos žydų dailininkai? kiek žydų dailininkų mokėsi Kauno meno mokykloje? kokie buvo pagrindiniai žydų jaunuolių motyvai studijuoti Kauno meno mokykloje? kokie šių jaunuolių likimai? Atsakymų į šiuos klausimus buvo ieškoma Lietuvos ir užsienio archyvuose bei muziejuose, tarpukario Lietuvos spaudoje lietuvių, rusų ir jidiš kalbomis.

Reikšminiai žodžiai: dailės ugdymas, žydų dailininkai, Kauno meno mokykla, Holokaustas.

Straipsnio tikslas – apžvelgti žydų dailės ugdymą tarpukario Lietuvoje, aptarti žydų ir lietuvių meninio išsilavinimo skirtumus, rekonstruoti Kauno meno mokyklos žydų mokinių biografijas ir likimus, įvardyti jų studijų tikslus ir siekius.

Tyrimo metu buvo ieškoma atsakymų į šiuos klausimus: kokią meninę išsilavinimą gavo tarpukario Lietuvos žydų dailininkai? kiek žydų dailininkų mokėsi Kauno meno mokykloje? kokie buvo pagrindiniai žydų jaunuolių motyvai studijuoti Kauno meno mokykloje? kokie šių jaunuolių likimai? Ieškant atsakymų į šiuos ir kitus gretutinius klausimus, buvo pasitelkti įvairaus pobūdžio dokumentai, visų pirma Kauno meno mokyklos mokinių bylos, saugomos Lietuvos literatūros ir meno archyve (toliau – LLMA), taip pat rašytiniai šaltiniai, ypač dailininkų dienoraščiai ir laišakai, kurie saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA), Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA), Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje (toliau – LNMMB RS), Jad Vašem meno muziejuje ir kitur. Papildomos informacijos suteikė dokumentai ir vaizdinė medžiaga, saugoma Lietuvos nacionaliniame dailės muziejuje, Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje ir Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje. Informacijos paieškos vyko tarpukario Lietuvos spaudoje lietuvių, rusų ir jidiš kalbomis. Tekstus iš jidiš kalbos vertė žydų kultūros tyrinėtoja ir vertėja Roza Bieliauskienė (1946–2023).

Tyrimo tema – žydų dailės ugdymas ir žydų dailininkai Kauno meno mokykloje – yra nauja, tačiau šis tyrimas būtų sunkiai įgyvendinamas be anksčiau atliktų dviejų svarbių mokslinių tyrimų, visų pirma Lietuvos dailės švietimo tyrinėtojos ir istorikės dr. Apolonijos Valiuškevičiūtės indėlio. 1997 m. mokslininkės publikuotoje monografijoje *Kauno meno mokykla*¹ pasakojama mokyklos įkūrimo istorija ir struktūra, analizuojama mokymo turinys ir kryptys, pristatomi dėstytojai ir jų mokymo metodai. Žydų dailininkų paieškas Kauno meno mokykloje labai palengvino dailės istorikės dr. Dalios Ramonienės 2006 m. publikuotas *Kauno meno mokyklos mokinių sąvadas*². Dabartiniai tyrimai dr. D. Ramonienės publikuotą sąvadą papildė naujomis žydų dailininkų pavardėmis. Šio straipsnio autorė taip pat remiasi

1 Apolonija Valiuškevičiūtė, *Kauno meno mokykla (1922–1940)* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997).

2 Dalia Ramonienė, *Kauno meno mokyklos mokinių sąvadas* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006).

ankstesniais savo tyrimais³, kuriuose analizuotas tarpukario Lietuvos žydų dailės gyvenimas.

Pirmosios dailės studijos

Tarpukario Lietuvoje, pagal įgytą dailės išsilavinimą, galima išskirti dvi žydų dailininkų kartas. Vyresnioji karta piešimo, tapybos ir skulptūros pagrindų mokėsi arba Vilniuje, kuris tuomet priklausė Rusijos imperijai, arba už dabartinės Lietuvos ribų – daugiausia Rusijos platybėse. Jaunesnioji karta pirmuosius žingsnius dailės link žengė jau nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje, visų pirma Kauno meno mokykloje.

Svarbia dailės mokslo įstaiga vakarinėse Rusijos imperijos gubernijose buvo Vilniaus piešimo mokykla, veikusi 1866–1915 metais⁴. Rusijos valdžios vykdyta Lietuvos rusifikavimo ir antisemitizmo politika neprivertė mokyklos vadovų Ivano Trutnevo ir Ivano Rybakovo paisyti valdininkų nustatytų kvotų, ribojusių žydų studentų skaičių valstybinėse mokyklose. Mokykla tapo svarbiu tolerancijos centru, o apie trečdalis jos mokinių buvo žydai, tarp jų vėliau pasaulinio garso dailininkai: Emanuelis Mane-Kacas, Mišelis Kikoinas, Pinchus Kremenis, Lazaris Krestinas, Isaja Kulvianskis, Žakas Lipšicas, Chaimas Sutinas, Borisas Šacas ir kiti.

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje Rusijos valdžia žydus melagingai apkaltino imperijos išdavyste bei pagalba vokiečių kariuomenei ir ėmė juos masiškai deportuoti į centrinės Rusijos gubernijas. 1915 m. vasarą, Vokietijai okupavus Lietuvą, žydai jau patys bėgo į Rusiją ir dabartinės Ukrainos teritoriją. Čia būsimieji dailininkai gavo pirmąjį meninį išsilavinimą ir pamatė pirmąsias dailės parodas: Vilniaus piešimo mokykloje mokslus pradėjęs Jokūbas Mesenbliumas (vėliau Paryžiuje žinomas kaip Jacques Missene)

- 3 Vilma Gradinskaitė, „Žydų dailė 1920–1940 metų Lietuvos dailės kontekste“ (magistro baigiamasis darbas, Vilniaus dailės akademija, 2000); Vilma Gradinskaitė, „Žydų menas tarpukario Lietuvoje“, *Žydų muziejus*, sud. Dalija Epšteinaitė (Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2005): 255–265; Vilma Gradinskaitė, „The First Exhibitions of Jewish Artists in Kaunas (1920–1940) from the Art Critic’s Perspective“, in *IGGUD Selected Essays in Jewish Studies*, Vol. 3 (Jerusalem, 2007), 115–129; Vilma Gradinskaitė, „Attitudes of Interwar Lithuanian Art Critics towards Jewish Art“, in *Jewish Artists and Central-Eastern Europe* (Wydawnictwo DiG, 2010), 337–344; Vilma Gradinskaitė, „Modernaus meno galerija Kaune / The Modern Art Gallery in Kaunas“, in *Arbit Blatas (1908–1999)*, sud. Ilona Mažeikienė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019), 203–215.
- 4 Jolanta Širkaitė, *Vilniaus piešimo mokykla 1866–1915* (Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018).

dailės studijas tęsė Maskvos tapybos, skulptūros ir architektūros mokykloje (*Московское училище живописи, ваяния и зодчества*); šioje mokykloje taip pat mokėsi Isakas Jofė ir jo sesuo Rachilė Jofė-Kacienė, vėliau – Zalė Beke-
ris; Neemija Arbitblatas (vėliau pasirašinėjo Arbit Blatas) dailės žinių įgijo
Poltavos vaikų namuose; Osipas Levinsonas (vėliau pasikrikštijęs tapo Juo-
zu Marija Benari) studijavo architektūrą Peterburgo imperatoriškoje dailės
akademijoje; šešiolikmetis Jakovas Lipšicas – Melitopolio dailės studijoje.
Pastarasis prisimins:

Melitopolyje man teko mokytis įvairiose mokyklose ir griebtis visokių darbų.
Tame pačiame mieste mokytojas pastebėjo mano meno mėginimus ir gabumus
paišyti. Jis pradėjo mane įkalbinėti rimtai tuo užsiimti. Kaip tik tada, atvažiavo
vienas dailininkas ir išstatė savo kūrinius. Jojo paroda ir paties dailininko išvaiz-
da padarė man didelį įspūdį. Kilus Rusijoje pilietiniam karui, bolševikai užėmė
miestą ir įsteigė dailės studiją. Įstojau į tą studiją...⁵

Dailės ugdymas Lietuvos žydų gimnazijose

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, į Rusiją deportuotos ar pasi-
traukusios žydų šeimos pamažu ėmė grįžti į Lietuvą: 1920 m. į Kauną sugrįžo
Fainšteinų šeima ir J. Mesenbliumas, 1922 m. – Arbitblatų ir Lipšicų šeimos,
Mažeikiuose apsigyveno karo metu iš Leckavos pasitraukę Bekeriai, į Uteną
grįžo Jofų šeima, o į Viekšnius – Gelfandai. Būtent iš Rusijos grįžę dailinin-
kai pradėjo dailės mokymo tradiciją žydų gimnazijose. Pirmasis mokytojau-
ti ėmė J. Mesenbliumas. 1920–1923 m. jis dirbo piešimo mokytoju iš karto
dviejose žydų gimnazijose – Kauno realinėje žydų gimnazijoje ir Kauno žydų
gimnazijoje. Pastarojoje jo mokiniu buvo būsimas dailininkas Arbit Blatas.
Prisijungė ir po studijų užsienyje grįžę dailininkai: Berlyne ir Paryžiuje stu-
dijavęs Akimas Josimas Kaune dėstė piešimą ORT amatų mokykloje, vėliau
mokytojavo Raseinių žydų gimnazijoje; po dailės studijų Strasbūre, Liuk-
semburge ir Berlyne panevėžietis Šolomas Feigenzonas dirbo piešimo mo-
kytoju Panevėžio žydų gimnazijoje; iš Paryžiaus ir Berlyno į gimtąją Jonavą
mokytojauti grįžo Dovydas Kaganas. Vėliau pirmųjų dailės mokytojų gretas
papildė Kauno meno mokyklos diplomus su dėstyto teise gavę absolventai.

5 Jakovo Lipšico autobiografija, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.

Ypač tvirtu dailės pagrindų ruošimu garsėjo Kauno žydų realinė gimnazija, kurioje dailės mokytojais dirbo Z. Bekeris, A. Beilis ir Mina Levin Karnienė. Mokykloje dažnai buvo rengiamos gimnazistų parodos. Ap- tardamas 1935 m. parodą, *Di jidiše štime* korespondentas pastebėjo, kad:

dailės mokymo programa gimnazijoje primena Kauno meno mokyklos pro- gramas (gipsinių geometrinių figūrų bei ornamentų piešimas ir pan.), o gim- nazistų pasiruošimas nenusileidžia Kauno meno mokyklos mokiniams. Iš įvairių paveikslų matyti, kad mokytojai vysto mokinių gabumus menui ir gerai apmoko juos piešimo pagrindų – spalvų derinimo, formų, perspektyvos, kom- pozicijos taisyklių.⁶

Aukštieji piešimo kursai

Lietuvos Respublikoje jau pirmaisiais nepriklausomybės metais pradėta rūpintis dailės švietimo sistemos kūrimu ir mokyklos steigimu. 1920 m. Lietuvos meno kūrėjų draugijos (toliau – LMKD) nariai paren- gė ketverių metų Tapybos ir Lipdybos studijų ir dvejų metų Piešimo kursų įstatus⁷. Liaudies namuose (Šv. Gertrūdos g. ir A. Mapu g. kampas) buvo organizuoti dvimečiai Aukštieji piešimo kursai, kurie veikė nuo 1920 m. spalio 15 d. iki 1922 m. birželio 27 d. Juos finansiškai rėmė Švietimo minis- terija. Kursų tikslas – parengti vidurinių mokyklų dailės, braižybos ir daili- raščio mokytojus. Kursų vadovu tapo dailininkas ir pedagogas Justinas Vie- nožinskis, o kursus pakaitomis vedė tuo metu žymiausi Lietuvos dailininkai Paulius Galaunė, Petras Kalpokas, Petras Rimša, Ignas Šlapelis ir Adomas Varnas, vėliau prisijungė Vladas Didžiokas, Adomas Galdikas, Kajetonas Sklėrius ir Jonas Šileika. Kursai vyko vakarais, juose buvo dėstomi pieši- mo, tapybos, skulptūros ir grafikos pagrindai, anatomija, braižyba ir daili- raštis, dailės istorija ir psichologija, lietuvių literatūra ir Lietuvos istorija, vyko gimnastikos pamokos. Norintieji lankyti kursus privalėjo turėti ketu- rių klasių vidurinę išsilavinimą ir laikyti stojamuosius egzaminus – piešiant

6 B. K., „Dercung cu kunst (af der bilder oisštelung fun šiler fun hebr. real gimnazije)“ [Auklė- jimas menu (hebrajų realinės gimnazijos mokinių paveikslų parodoje)], *Di jidiše štime*, nr. 130 (1935 06 10): 8.

7 „Lietuvių Meno Kūrėjų Draugijos Tapybos ir Lipdybos Studijų instatai“, *Menas*, nr. 2 (1920): 7; „Lietuvių Meno Kūrėjų Draugijos Paišybos kursų instatų projektas“, *Menas*, nr. 2 (1920): 8.

nors minimaliai perteikti geometrinių figūrų, natiurmorto ir gipsinės galvos formas. Buvo priimami ir laisvieji klausytojai, iš kurių nereikalauta keturių klasių vidurinio išsilavinimo. Pusmečio mokslas kainavo 200 markių⁸.

1920 m. į kursus užsirašė trisdešimt mokinių⁹, tarp jų – aštuoniolikmetė šiaulietė Sara Goršeinaitė ir ką tik iš Aukštadvario į Kauną su tėvais persikrausčiusi septyniolikmetė Cilė Epšteinaitė, taip pat šešiolikmetis Jokūbas Kazlauskas (vėliau žinomas kaip Jacques Koslowsky) iš Pakuonių. 1921 m. įstojo Mejeris Grinbergas ir Izaokas Kuperis. Būsimųjų dailininkų kūrybinius ieškojimus publika galėjo išvysti 1921 m. ir 1922 m. birželio mėnesį vykusiose ataskaitinėse parodose¹⁰.

Pamažu kursai plėtėsi, pradėta kaupti bibliotekėlė, kurioje buvo galima susipažinti su pasaulio menu, pamatyti žymiausių antikos, renesanso ir naujausių XX a. kūrinių reprodukcijas. Labai išaugo norinčiųjų studijuoti skaičius – jų buvo per 80, tad Aukštieji piešimo kursai buvo perorganizuoti į mokyklą. Kursų vedėjo J. Vienožinskio ir LMKD narių pastangomis 1922 m. birželio 27 d. Steigiamasis Seimas patvirtino Aukštesniosios meno mokyklos įstatus¹¹, ir jau tais pačiais metais iš dalies buvo baigtas statyti naujas mokyklos pastatas ant Ažuolų kalno (Italijos g., dab. A. Mackevičiaus g. 27).

Kauno meno mokyklos mokiniai

1922–1940 m. veikusioje Kauno meno mokykloje dailės žinių sėmėsi jaunuoliai iš visos Lietuvos, buvo mokinių iš Latvijos ir Baltarusijos, mokėsi Lietuvoje dirbančių ambasadorių vaikai. Nors mokslas buvo mokamas, tačiau neturtingi mokiniai buvo atleidžiami nuo mokesčio, itin gabiems valstybė skirdavo stipendijas.

Šiandien dėl dokumentų stokos negalima pasakyti tikslaus Kauno meno mokyklos mokinių skaičiaus. Dailėtyrininkė dr. D. Ramonienė paskaiciavo, kad per visą mokyklos egzistavimo laiką joje mokėsi 738 mokiniai, iš jų apie 29 proc. merginų¹². Dauguma mokyklos mokinių buvo

8 „Высш. Курсы Рисования“, *Эхо*, nr. 16 (1920 11 12): 3.

9 Kursų vedėjas, „Paišybos kursuose“, *Lietuva*, nr. 267 (1920 12 05): 3.

10 „Выставка рис. уч. ср. кур. рис.“, *Эхо*, nr. 135 (1921 06 10): 3; „Выставка рис. уч. ср. кур. рис.“, *Эхо Литвы*, nr. 47 (1922 08 01): 3.

11 „Meno mokyklos įstatai“, *Vyriausybės žinios*, nr. 97 (1922): 3.

12 Ramonienė, *Kauno meno mokyklos mokinių sąvadas*, 7–9.

lietuviai, remiantis turimais duomenimis, iki 1940 m. mokykloje mokėsi 55 žydai, tarp jų kelios žydų merginos – Eva Berkovičaitė, Cilė Epšteinaitė, Ida Galantaitė, Sara Goršeinaitė, Maša Grinbergaitė, Ana Gurvičiūtė, Cilė Jurkaitė, Liba Kenskaitė-Šaltuperienė, Rachilė Krukaitė, Estera Lurjė, Dina Portnovaitė ir Nechana Stražaitė-Strašūnienė¹³. Didžiausio populiarumo tarp žydų jaunimo mokykla sulaukė pirmaisiais metais. 1922–1925 m. čia įstojo 27 žydų mokiniai, keli jų jau turėjo meno žinių (mokėsi Aukštuosiuose piešimo kursuose ar užsienyje), tačiau daugumai tai buvo pirmoji pažintis su menu. 1926–1929 m. mokinių gretas papildė 14 žydų jaunuolių. 4 deš. mokykloje mokėsi 14 žydų (žr. 1 lentelę).

1940 m. birželio 15 d. sovietų armijai užėmus Kauną, mokykla buvo pervadinta į LTSR Kauno taikomąją dailės mokyklą. Pareiškimus studijuoti padavė Boruchas Bialolockis, Sara Binūnaitė, Isakas Bliumbergas, Eugenija Frydmanaitė-Pružanienė, Chaimas Glazas, Maša Grinbergaitė, Debora Grizaitė-Šausienė, Ana Gurvičiūtė, Rachilė Krukaitė, Dina Portnovaitė, Simonas Soferis, Isakas Šakovas, Zelmanas Šliosbergas, Geršonas Šneideris, Abraomas Veisas ir Samuelis Vinikas¹⁴, tačiau mokyklos veiklą nutraukė įsisiūbavę karo veiksmai. Daugumos šių jaunuolių gyvybes nusinešė Holokaustas.

Kauno meno mokyklos uždaviniai

Nors Kauno meno mokyklos dėstytojai buvo dailininkai praktikai, įgiję labai įvairų išsilavinimą arba Vakarų Europoje, arba Rusijoje, tačiau juos jungė vizija sukurti profesionalią tautinę dailės mokyklą. Remiantis dr. A. Valiuškevičiūtės tyrimu, J. Vienožinskis stengėsi susipažinti su įvairių užsienio šalių analogiškų mokyklų patirtimi ir atsižvelgdamas į Lietuvos meninio gyvenimo sąlygas iš dalies sekė senųjų Vakarų Europos meno akademijų pavyzdžiu. Mokyklos dėstytojai rėmėsi klasikiniu akademiniu dėstymo palikimu, o pagrindine natūros pažinimo disciplina pasirinko piešimą¹⁵. Greta realistinės kūrybos metodų, mokykloje buvo puoselėjamos tautinės dailės tradicijos, remtasi lietuvių liaudies paveldu – dekoratyvine tapyba ir ornamentika.

13 Kauno meno mokyklos mokinių asmens bylos, LLMA, f. 61, ap. 1; ap. 4.

14 LTSR Kauno taikomosios dailės mokyklos mokinių sąrašas, LLMA, f. 61, ap. 4.

15 Valiuškevičiūtė, *Kauno meno mokykla (1922–1940)*, 91–101.

Tarpukario spaudoje buvo akcentuojami du pagrindiniai mokyklos uždaviniai: „vidurinių mokyklų tinklą aprūpinti paįsios mokytojais ir duoti reikalingų kraštui menininkų.“¹⁶ Atsižvelgiant į mokinių gabumus, jie buvo priimami į Rengiamąją arba Bendrąją meninio lavinimo skyrius. Buvo tikrieji ir laisvieji klausytojai. Tikrieji klausytojai privalėjo turėti keturių klasių vidurinį išsilavinimą¹⁷ ir, baigę Bendrojo skyriaus ketverių metų programą, gaudavo pažymėjimą su mokytojo teisėmis. Gabiausiai auklėtiniai galėjo dvejus metus mokslus tęsti vienoje iš penkių Specialiojo skyriaus studijų – Tapybos, Grafikos, Skulptūros, Dekoratyvinės tapybos ir Keramikos. Apgynus diplominį darbą, jiems buvo suteikiamas dailininko vardas¹⁸.

Jau tarpukario spaudoje buvo patvirtinta, kad pirmąjį savo uždavinį mokykla atliko ir subrandino dailės pedagogų kartą. Dauguma Kauno meno mokyklos mokinių buvo atvykę iš nedidelių provincijos miestelių, tad jų pečius gulė nelengva finansinė našta. Moterims dailininkėms buvo dar sunkiau save išlaikyti nei vyrams (trūko darbo pozicijų, atlyginimai buvo mažesni nei vyrų) ir nuomotis kambarį. Nė vienas dailininkas negalėjo pragyventi tik iš kūrybos, tad dauguma jų dirbo dar besimokydami Kauno meno mokykloje, o mokinių bylų dokumentai liudija apie nesumokėtus mokesčius už mokslą, nutrauktas ir vėl atnaujintas dailės studijas. Tad paskata jaunuoliams, ypač merginoms, studijuoti Kauno meno mokykloje buvo tai, kad, ją baigus, buvo išduodamas pažymėjimas, leidžiantis dėstyti dailę mokyklose. Taip buvo galima užsitikrinti statusą visuomenėje ir pragyvenimo šaltinį. Įgiję pažymėjimus su dailės mokytojo teisėmis, absolventai pasklido po Lietuvą: Zalė Bekeris mokė dailės Kauno žydų realinėje gimnazijoje, jo mokiniais buvo Dina Portnovaitė ir Samuelis Rozinas; Cilė Epšteinaitė – Javnės mergaičių gimnazijoje Kaune; Gdalija Kreingelis – Javnės berniukų gimnazijoje Kaune; Akimas Josimas dėstė piešimą ORT amatų mokykloje Kaune; Chona Mejeris Fainšteinas dirbo dailės mokytoju Raseinių žydų gimnazijoje; Ida Galantaitė mokytojavo Virbalio žydų mokykloje; Elisas Kivelis Kaplanas – Marijampolėje; Abraomas Šerenzonas – Panevėžyje;

16 Paulius Galaunė, „Kokia Lietuvai reikalinga Meno mokykla?“, *Vairas*, nr. 2 (1934): 212.

17 Šis reikalavimas paskatino dokumentų padirbinėjimą. Ne visi Pirmąjį pasaulinį karą Rusijos platybėse praleidę jaunuoliai turėjo ar galėjo gauti keturių klasių vidurinio išsilavinimo pažymėjimą, tad stodami pateikė netikrus žydų mokyklų baigimo dokumentus.

18 Plačiau žr. Valiuškevičiūtė, *Kauno meno mokykla (1922–1940)*, 1997; „Modernios Lietuvos dailės ištakos: Kauno meno mokykla“, sud. Raimonda Kogelytė-Simanaitienė, *Acta Academiae Artium Vilmensis*, nr. 49 (2008).

Aronas Perelis – Nemunaičių mokykloje Alytaus rajone. Jakovas Lipšicas dirbo Vilkaviškio, Kauno ir Virbalio žydų gimnazijose, pastarojoje jo mokiniu buvo Izaokas Mirbachas. Giršas Rozenkrancas mokytojavo Ukmergės žydų Šviesos gimnazijoje ir Kauno žydų gimnazijoje, o jo pedagoginę veiklą ir organizuojamas mokinių dailės parodas ne kartą gyrė spauda, be to, jis dar vedė dailės ir rankdarbių kursus mokytojų seminaruose¹⁹.

Dėl antrojo mokyklos uždavinio – „duoti reikalingų kraštui menininkų“²⁰ – įgyvendinimo tarpukario spaudoje vyko įvairios diskusijos: mokykla buvo kritikuojama ir dėl nelanksčios akademinės mokymo sistemos, ir dėl per mažai taikomajam menui skiriamo dėmesio, ir dėl per silpnai ruošiamų „grynojo meno“ atstovų²¹.

Žydų dailininkams išgarsėti ir pragyventi tik iš kūrybos Lietuvoje buvo neįmanoma. Jei dalis lietuvių menininkų gaudavo užsakymų sukurti freskas ar vitražus valstybinėse įstaigose arba bažnyčiose, istorinių-patriotinių ar religinių paveikslų ir skulptūrų užsakymų, tai žydų dailininkai tokių didelių užsakymų neturėjo. Žydų visuomenė menkai domėjosi daile, vangiai lankė parodas ir pirko paveikslus. *Di jidiše štime* korespondentas apgailestavo, kad „Lietuvos žydų gyventojų abejingumas menui kuria aplink dailininkus tuštumą, kas verčia juos palikti Lietuvą, klajoti ir dirbti svetur.“²² Jam antrino žurnalistas M. Kitajus: „Baltijos šalys niekad nebuvo per daug turtingos daile, o visuomenės abejingumas pakerta žydų dailininkų norą kurti. Dailininkas lieka vienišas ir visai pamestas, be jokios šilumos, paliktas Dievo valiai ir sau pačiam.“²³ *Di jidiše štime* vyriausiasis redaktorius Ruvimas Rubinšteinas rašė: „Kaunas turi sunkią klausą dailės garsams, ir į kiną bėginėja su didesniu noru negu į parodas. Ir dailininkai tikrai skundžiasi storakūniu ir sunkiai judančiu Kaunu.“²⁴ Tad, atsiradus nors mažiausiai galimybei, žydų dailininkai stengėsi palikti gimtąjį kraštą.

19 „Įdomi paroda“, *Apžvalga*, nr. 38 (1936 10 25): 6; „Hamore“ draugijos pirmosios mokytojų kursų laidos iškilmės“, *Apžvalga*, nr. 32 (1939 08 27): 6.

20 Galaunė, „Kokia Lietuvai reikalinga Meno mokykla?“, 212.

21 Juozas Zikaras, „Kokia gi Meno mokykla Lietuvai reikalinga? (Atsakymas p. Galaunei)“, *Vairas*, nr. 4 (1934): 481.

22 „Maler Mesnblum“ [Dailininkas Mesenbliumas], *Di jidiše štime*, nr. 258 (1924 11 11): 3.

23 M. Kitai, „Bam kinstler Michail Jo (aindruk fun atelje)“ [Pas dailininką Michailą Jo (ispūdziai iš studijos)], *Di jidiše štime*, nr. 91 (1927 04 20): 4.

24 Ruvim Rubinštein, „Der kinstler – Lamed vovnik (cum opfor fun Dovid Kagan)“ [Dailininkas – Lamed vovnik (Dovydo Kagano išvykimui)], *Di jidiše štime*, nr. 244 (1927 10 28): 8.

Konfliktas Kauno meno mokykloje

Šioje mokykloje buvo dėstomi pagrindiniai meno dalykai: tapyba, akvarelė, skulptūra, grafika, architektūra, kompozicija, perspektyva, kaligrafija, meno istorija ir estetika, o dėstytojų branduoliu tapo Aukštųjų piešimo kursų pedagogų kolektyvas²⁵. Per aštuoniolika metų mokykloje dirbo apie 30 įvairaus išsilavinimo ir skirtingų pažiūrų dėstytojų. Vieni jų dailės pagrindus laikė lietuvių liaudies kūrybą, kiti vadovavosi akademiniams reikavimais, tretį palaikė modernias meno idėjas ir suteikė mokiniams kūrybinę laisvę. Remiantis dailininko Vytauto Kairiūkščio apibendrinimu, 4 deš. pradžioje mokykloje vyravo realistinė ir impresionistinė meno kryptys, taip pat „gerokai pavėluota secesija ir šiek tiek naujų srovių – konstruktyvizmas“²⁶.

Pamažu ryškėjo skirtumai tarp *konservatyviųjų* ir *pažangiųjų* dėstytojų požiūrio į mokyklos uždavinius, mokymo metodus ir patį meną. Besiremiantys akademiniams principais dėstytojai ėmė nebepatenkinti naujovių ieškančių mokinių, o ne visi norintieji tilpo mokytis liberaliai vadovaujamos J. Vienožinskio ir A. Varno Tapybos studijose arba A. Galdiko Grafikos studijoje. Kilus konfliktui, 1929 m. *pažangieji* dėstytojai J. Vienožinskis, A. Varnas ir A. Galdikas buvo atleisti iš darbo, nors dauguma studentų palaikė jų pusę²⁷ (A. Varnas ir A. Galdikas buvo greitai grąžinti, o J. Vienožinskis grąžintas tik 1935 m.). Tai išprovokavo mokinių streiką. Jie pateikė prašymą švietimo ministrui, kuriame reikalavo išspręsti konfliktą tarp konservatyviojo mokyklos direktoriaus K. Sklėriaus ir atleistų dėstytojų. Tačiau mokiniai streiko nelaimėjo ir įvyko „visiškas „sukilimas“: mokyklos išmurzinimas. 36 langų išdaužymas. Kolektyvus įsiveržimas į mokyklą. Telefono ir elektros laidų nutraukimas. Karbolio, deguto ir kitų aštrių skysčių panaudojimas „dezinfekcijai“. Kraujas. Ligoninė. Areštai. Trijų dienų „sukilėlių štabo“ kalinimas.“²⁸ Visi po prašymu ministrui pasirašiusieji laikinai buvo pašalinti iš mokyklos: 36 mokiniai dainuodami Lietuvos himną paliko mokyklą, tarp jų – Z. Bekeris, I. Jofė, J. Lipšicas, H. Rozenkrancas ir A. Šerenzonas²⁹. Mokykla buvo laikinai uždaryta. Vėliau pašalintiems mokiniams buvo leista grįžti.

25 A.-s., „Meno Mokykla“, 7 *meno dienos*, nr. 24 (1928): 8–9.

26 Vytautas Kairiūkštis, „Kauno meno mokyklos parodos proga“, *Vairas*, nr. 11 (1932): 219.

27 „Menas“, *Židinys*, nr. 4 (1929): 363.

28 „Fragmentas iš meno mokyklos istorijos“, *Dienos naujienos*, nr. 211 (1932 09 16): 2.

29 A. V-la, „Konfliktas meno mokykloj“, *Lietuvos žinios*, nr. 42 (1929 02 20): 5.

Siekdama išvengti tolesnių incidentų Švietimo ministerija susiaurino mokyklos teises, o LR prezidentas skyrė naują griežtesnį direktorių – Igną Šlapelį. Buvo panaikinti Rengiamasis skyrius ir laisvojo klausytojo statusas, o piešimo mokytojo atestatą buvo galima gauti tik baigus visą šešerių metų kursą, t. y. ketverius metus prasmokius Bendrajame ir dvejus metus – Specialiajame skyriuose. Buvo įvestos tikybos, lietuvių kalbos, literatūros, istorijos pamokos, tad dailės studijoms laiko liko mažiau³⁰. 1929 m. mokyklos reforma nedavė teigiamų rezultatų. Tuometinėje spaudoje nuolat buvo minimas „didelis regresas tapyboje“³¹ ir „netinkamai pastatyti darbo metodai, kurie laužo mokinių individualiai, savistoviai pasireiškusius talentingus kaprizus.“³²

Įvykęs konfliktas rodo, kad Kauno meno mokyklos mokiniai nesitenkino tik akademiniais dėstymo metodais, realistiniu formų perteikimu ir teorinėmis bei techninėmis žiniomis. Jie siekė laisvės tiek meninėje raiškoje, tiek ir pačioje dėstymo sistemoje. Konfliktas atskleidė, kad dailę studijuojantiems jaunuoliams Lietuvoje labai trūko alternatyvių studijų pasirinkimo. Tai neliko nepastebėta, ir 1930 m. buvo atidarytos dvi privačios dailės mokymo studijos: J. Vienožinskio tapybos studija (Miškų g. 1, veikė iki 1932 m. vasaros) ir Mstislavo Dobužinskio meno studija (Maironio g. 5–11, veikė iki 1933 m. vasaros)³³. Pastarojoje žydų jaunuoliai nesimokė³⁴.

Konkurencija ir J. Vienožinskio dailės studija

1929 m. Kauno meno mokykloje įvykus konfliktui tarp *konservatyviųjų* ir *pažangiųjų* dėstytojų, J. Vienožinskis buvo atleistas iš Tapybos studijos vedėjo pareigų dėl per daug liberalaus dėstymo metodo. Tad 1930 m. dailininkas ir pedagogas atidarė privačią dailės studiją Kaune, kuri veikė iki 1932 m. vasaros. Nors mokymosi sąlygos buvo labai prastos – studija įsikūrė Lenkų gimnazijos rūsyje (Miškų g. 1), tačiau mokinių netrūko – jų susirinko apie 30³⁵. Čia mokyti pradėjo dėl streiko organizavimo iš Kauno

30 Antanas Rūkštelė, „Meno Mokykla 1922–1930 m.“, *Vairas*, nr. 1 (1931): 109–110; V. B., „Meno Mokyklos 10 metų sukaktuvės“, *Židinys*, nr. 8–9 (1932): 170–172.

31 „Jaunieji apie Meno mokyklos dešimtmetį“, *Bangos*, nr. 37 (1932): 925.

32 Pet., „Meno Mokyklos mokinių darbų paroda“, *Kultūra*, nr. 6–7 (1934): 391–392.

33 „Prof. M. Dobužinskio studija“, *7 meno dienos*, nr. 61 (1930): 22.

34 M. Dobužinskio meno studijos mokinių sąrašai, LNMMB RS F30-1-3187.

35 „Vienožinskio studijos imatrikuliacija“, *Jaunųjų pasaulis*, nr. 5 (1930): 17.

meno mokyklos pašalinti jaunuoliai, atėjo ir naujų mokinių, tarp jų – labai perspektyvi tapytoja, Vytauto Didžiojo universiteto studentė ir Justino Vienožinskio mylima mokinė Černė Percikovičiūtė.

Studijos mokinių darbo pasiekimus publika galėjo išvysti parodose, apie kurias labai teigiamai atsiliepė dailės kritikai³⁶. 1931 m. gegužės mėnesį Kaune buvo atidarytos dvi parodos: gegužės 6 d. – Kauno meno mokyklos mokinių, o gegužės 8 d. – J. Vienožinskio dailės studijos³⁷. Pastaroji sulaukė daug didesnio dėmesio, o J. Vienožinskio mokinių tapybos darbai kritikų įvertinti geriau: „Žinoma, kaip su tapyba negali lygintis meno mokyklos klausytojai vienožinskininkams, taip vienožinskininkai su paisyba meno mokyklos auklėtiniams.“³⁸

Deja, mokslas J. Vienožinskio studijoje truko neilgai. Stiprėjantis visuomenės dėmesys ir ypač palankūs atsiliepimai spaudoje apie studijos veiklą sukėlė didžiulį nepasitenkinimą tarp Kauno meno mokyklos dėstytojų. Dėl jų skundų 1932 m. Švietimo ministerija nutraukė studijos finansavimą³⁹ ir ji buvo uždaryta įžvelgus jos veikloje „konkurenciją Kauno meno mokyklai“⁴⁰. Tik 1935 m. J. Vienožinskiui buvo leista grįžti į Kauno meno mokyklą.

Meno studijų tąsa užsienyje

Apie trečdalis tarpukario Lietuvos žydų vyrų dailininkų tobulinosi už Lietuvos ribų, tuo tarpu tik kelios žydų dailininkės patirties sėmėsi užsienyje. Tęsti studijas Sarą Goršeinaitę paskatino susirašinėjimas su prancūzų ankstyvojo modernizmo skulptoriumi Emile'iu Antoine'u Bourdelle'iu, jai rašiusiu: „Jūs turite dar labiau tobulinti Jums duotą iš prigimties talentą tam, kad Jūsų kūryba dar stipriau veiktų žiūrovą. Jeigu Jūs turėsite galimybę tęsti studijas, tai, be abejo, Jūsų laukia labai šviesi ateitis!“⁴¹ Deja, finansinės galimybės leido S. Goršeinaitei tik trumpai pasitobulinti Berlyne ir Paryžiuje. Pasiturinti Gitel Lurjytės šeima padėjo jai trumpai mokytis dailės Prahoje, vėliau ji trejus metus lankė prof. Sergejaus Vinogradovo dailės studiją Rygoje, kur gyveno Lurjytės giminaičiai.

36 Jonas Veisbartas, „Menininkiškas mokymas“, *Vairas*, nr. 7–8 (1931): 408–409.

37 „Meno parodos“, *Naujoji Romuva*, nr. 24 (1931): 581.

38 P. K., „Dvi parodos“, *Rytas*, nr. 112 (1931 06 16): 5.

39 Švietimo ministerijos raštas, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 1348, l. 94.

40 V. B., „J. Vienožinskio studijos darbų paroda“, *Židinys*, nr. 7 (1932): 58–59.

41 „Derfolg fun jidiš litvišer kinsterin Goršein“ [Lietuvos žydų menininkės Goršein pasisekimas], *Folksblat*, nr. 112 (1931 05 18): 6.

Tarpukario Lietuvos žydų ir lietuvių dailininkai studijuoti vyko panašiomis kryptimis. Žinoma, labiausiai juos viliojo Paryžius ir Berlynas, o kai kuriuos – Italijos mokyklos. Panevėžyje gimęs dailininkas Eliahu Sigardas 1931 m. interviu *Di jidiše štime* korespondentui pabrėžė: „Mes esame europiečiai ir abiem kojomis stovime Europoje. Mes esame jos vaikai ir mums daro įtaką visos jos kultūros formos.“⁴² Dauguma menininkų dailę studijavo keliuose miestuose: Arbit Blatas – Berlyne, Drezdene ir Paryžiuje; Maksas Bandas, Akimas Josimas, Dovydas Kaganas ir Isaja Kulvianskis – Berlyne ir Paryžiuje; Šolomas Feigenzonas – Strasbūre, Liuksemburge ir Berlyne; Jošua Jašpanas – Veimare ir Paryžiuje; Giršas Markus – Paryžiuje ir Milane; Jokūbas Kazlauskas ir Ezekeelis Štreichmanas – Paryžiuje ir Florencijoje; Albertas Rapoportas – Paryžiuje ir Miunchene ir t. t. Tarp žydų dailininkų populiari buvo dar viena kryptis – tai Palestina. 1906 m. Jeruzalėje varniškis B. Šacas⁴³ atidarė Becalelio dailės ir amatų mokyklą, kuri veikė iki šiol. Šios mokyklos mokiniais tapo Jošua Jašpanas, Becalelis Malchi ir Ezekeelis Štreichmanas.

Baigę mokslus užsienyje tik nedidelė dalis dailininkų grįžo į gimtuosius namus visam laikui, tarp jų – A. Josimas, Š. Feigenzonas ir D. Kaganas. Dauguma dailininkų pasiliko įvairiuose Europos miestuose, tačiau palaikė ryšį su gimtine. Pinchas Abramovičius, Arbit Blatas, Maksas Bandas, Isaja Kulvianskis, Jokūbas Kazlauskas, Giršas Markus ir kiti grįždavo į Lietuvą pasisemti įkvėpimo, rengė personalines parodas ir dalyvavo bendrose Lietuvos dailininkų parodose.

Lyginant Lietuvos žydų ir lietuvių dailininkų meninį išsilavinimą, pastebėtina, kad procentiškai žymiai didesnė žydų nei lietuvių dailininkų dalis studijavo užsienyje. Kritikai Justinas Vienožinskis, Halina Kairiūkštytė-Jacynienė ir kiti, lygindami lietuvių ir žydų dailininkų kūrybą, visada pabrėžė pastarųjų kūrybos „įvairumą“ bei „moderniškumą“, o to pagrindinę priežastį nurodė žydų dailininkų išsilavinimą Europos meno centruose. J. Vienožinskis rašė:

42 M. K., „Der kinstler Eliahu Sigard“ [Dailininkas Eliahu Sigard], *Di jidiše štime*, nr. 110 (1931 05 14): 5.

43 Skulptorius ir tapytojas Borisas (Baruchas) Šacas (1866 Varniai – 1932 Denveris, palaidotas Jeruzalėje) dailę studijavo Varšuvoje ir Paryžiuje. Bulgarijos princo Ferdinando I kvietimu dėstė Karališkojoje menų akademijoje Sofijoje. 1906 m. Jeruzalėje atidarė dailės ir amatų mokyklą Becalelį, kuriai vadovavo iki mirties.

Lietuviai savo tapybos supratimą daugiausia gavo Lietuvoje, tad visų laikų Europos menas juos pasiekė tikrai kaip tolimas aidas. Ne tiek įvairių mokymų postulatai, kiek savo išvidinės kritezijos, savo gamta, neturtingas vyresniųjų menininkų lobynas ir savo tautos savybės sudarė pagrindus jų kūrybai. Žydų daugumas auklėjosi ir tebesiauklėja Europos meno centruose, todėl ir Europos meno, ypač moderninio ar atskirų menininkų įtaka jų darbuose daug ryškesnė.⁴⁴

Tiesa, ne visada studijos užsienyje tarp Lietuvos menotyrininkų sulaukdavo teigiamų vertinimų. Dažnai dailininkai buvo kaltinami užsienyje „prisigraibę nematytų da naujoviškumų“⁴⁵. Vytautas Bičiūnas pažymėjo: „Šiandien kiekvienas Lietuvos žydas, turįs kiek gabumo tapyboj ar lipdyboj, pabuvojęs kiek Berlyne, grįžta naujos krypties menininkas. O kiekvienas lietuvis poetas, pasimokęs kuriame nors vokiečių universitete, grįžta jei ne genijumi, tai būtinai filosofijos daktaru.“⁴⁶ H. Kairiūkštytei-Jacynienei užkliuvo 1932 m. Kaune rengtos M. Bando parodos reklama: „Sprendžiant iš reklamos, iš „garsiojo Paryžiaus menininko“ (kaip jis rado reikalingu pasireklamuoti prieš Kauno visuomenę) paveikslų parodos galima būtų laukti daugiau. Tiesa, negalima nepripažinti dailininkui tam tikros meno kultūros.“⁴⁷

Šoa ir likimai

Antrasis pasaulinis karas ir Holokaustas sunaikino vis stipriau įsišibuojančią tarpukario Lietuvos žydų dailės gyvenimą. Kauno gete kalėjo kelios dešimtys žydų dailininkų, tarp jų aktualiomis socialinėmis temomis tapyboje garsėjantis Zalė Bekeris, jauna perspektyvi grafikė Ana Gurvičiūtė, grafikas ir knygų iliustratorius Chona Mejeris Fainšteinas (1911 Kaune – 1944 Kaune), puikus peizažistas Elijas Kivelis Kaplanas, jaunas grafikas Davidas Kapulskis, Palestinoje jau išgarsėjusi dailininkė Estera Lurjė ir jos giminaitė dailininkė Gitel Lurjytė, meno kritikų pripažinta tapytoja

44 Justinas Vienožinskis, „Kolektyvinė Lietuvos ir Latvijos žydų dailininkų meno paroda“, *Naujoji Romuva*, nr. 3 (1931): 67.

45 Paulius Galaunė, „Plastikos menas“, *Baras*, nr. 1 (1925): 88.

46 Spector, „S. Goršenaitės skulptūros paroda“, *Gairės*, nr. 5 (1923): 313–314.

47 Halina Kairiūkšytė-Jacynienė, „Dail. M. Bando paveikslų parodoj“, *Lietuvos aidas*, nr. 203 (1932 09 07): 2.

ekspresionistė Černė Percikovičiūtė, studentas ir pradedantis dailininkas Bencionas Jozefas (Nolikas) Šmidtas, teatro dekoratorius ir Kauno bohemos siela Šolomas Zelmanavičius ir kiti.

Kelios dienos prieš likviduojant Kauno getą 1944 m. liepos 8 d., Kauno meno mokyklos auklėtinis, tapytojas, knygų iliustratorius ir dailės mokytojas Jakovas Lipšicas užkasė molinį puodą, kuriame paslėpė 75 piešinius ir akvareles, kelias fotografijas ir popieriaus lapus su paskutine savo valia – jis prašė išsaugoti gete kurtus paveikslus:

Gyvenimas gete amžiams palaužė mano dvasią. Šiek tiek tapau ir piešiu – tai ką jūs matote. Nieko nerašiau iki šios dienos, nes norėjau sutelkti visas savo mintis į tapybą, į vizualinę raišką. <...> Žvėries peilis jau guli prie mūsų gerklės. Nepalikite tų kelių mano piešinių, kuriuos jūs rasite čia.⁴⁸

Po kelių dienų J. Lipšicas buvo perkeltas į Kauferingo priverstinio darbo stovyklą, kur mirė iš bado. Jo žmonai su dukrele pavyko pabėgti iš Kauno geto ir pasislėpti padedant draugams Juozui ir Emilijai Zabelavičiams, kuriuos jie pažinojo iš Jakovo mokytojavimo laikų Virbalyje. Pasiėmus karui, dailininko žmona Chaja Lėja Lipšic atkasė paslėptą puodą su vyro kūriniais, 1957 m. ji emigravo į Izraelį ir padovanojo dailininko akvareles, piešinius ir fotografijas Jad Vašem meno muziejui Jeruzalėje.

Tik nedaugeliui pavyko pabėgti iš Kauno geto ir išgyventi. Dailininkė S. Goršeinaitė išgyveno Kauno geto ir Štuthofio koncentracijos stovyklos siaubus, E. Lurjė – Kauno getą ir Liubičo priverstinio darbo stovyklą. Vėliau abi moterys apsigyveno Izraelyje. Nepaisant Kauno gete gresiančio pavojaus, E. Lurjė fiksavo geto gyvenimo realijas ir čia vykstančius nusikaltimus, piešė jame uždarytus žmones. Po karo ji išleido keletą savo kūrybos albumų, du kartus buvo apdovanota Dizengoffo prizų. Šios drąsios moters darbai vėliau tapo svarbiu Holokausto įvykių liudininku. 1961 m. karo nusikaltėlio Adolfo Eichmanno byloje Jeruzalėje Aukščiausiasis Teismas pripažino Esteros Lurjė piešinius ir akvareles patikimais istoriniais dokumentais ir rėmėsi jais rinkdamas Holokausto nusikaltimų įrodymus.

48 1944 07 05–06, Kaunas, Jakovo Lipšico paskutinė valia (jidiš k.), LCVA, f. R-1390, ap. 1, b. 134.

I. Galantaitei, R. Krukaitei ir L. Kenskaitei-Šaltuperienei pasisekė pabėgti iš Kauno geto. Po karo I. Galantaitė daugiau niekad nebetapė, išliko tik keli prieškariniai tapyti jos darbai, šiandien saugomi Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejuje. R. Krukaitė ir L. Kenskaitė-Šaltuprienė paliko sovietinę Lietuvą ir išvyko į Izraelį. Prasidėjus karui, D. Portnovaitė pasitraukė su Kauną paliekančia sovietų kariuomene, evakuacijoje ji išgyveno Leningrado blokadą. Po karo D. Portnovaitė pasirinko ne dailės, o muzikos studijas ir tik po 30 metų ji vėl nusprendė užsiimti tapyba – 1988 m. surengė personalinę parodą.

Katastrofa palaužė ne vieno dailininko sielą ir sudaužė jų svajones. Atrodė, kad per Šoa visus savo artimuosius praradusiam ir į Izraelį emigravusiam Kauno meno mokyklos mokiniui Chaimui Levui Mergošilskui pavyko toliau žengti meno keliu – jis dėstė Becalelio dailės ir amatų mokykloje, Bat Jame su kolegomis įsteigė Dailės institutą, Tel Avive įkūrė privačią Aukštąją meno mokyklą, kūrė dailės dėstymo programas ir reguliariai dirbo savo dirbtuvėje. Tačiau į ją dailininkas nieko neįsileisdavo ir savo kūrybos nerodė. Po Ch. L. Mergošilskio mirties dirbtuvėje apsilankęs jo sūnus rašė: „Ten buvo ideali tvarka. Gausybė įvairaus dydžio drobių, nugruntuotų, užteptų baltais dažais, stovėjo atremtos į sienas. Viskas paruošta darbui. Ir nė vieno piešinio, nė vieno paveikslo...“⁴⁹

Tapti pripažintais pavyko tik tarpukariu ir užsienį išvykusiems studijuoti ir ten likusiems dailininkams, tarp jų ir keliems Kauno meno mokyklos mokiniams. 1929 m. į Palestiną išvykęs mažeikietis P. Abramovičius buvo Izraelio dailės avangarde. 1948 m. su bendraminčiais jis įkūrė grupę „Naujieji horizontai“, kurios narių meniniai eksperimentai atvedė prie naujos meno krypties – lyrinio abstrakcionizmo. Pakuonyje gimęs J. Kazlauskas 1925 m. persikėlė į Tel Avivą, vėliau gyveno Paryžiuje, o nuo 1964 m. įsikūrė Palma de Maljorkoje, kur daug tapė, rengė parodas. Minint 100-ąsias dailininko gimimo metines, Bunjolos merija 2004-uosius paskelbė J. Kazlausko metais. Bunjolos miestelyje veikė Jacques'o Koslowskio draugų asociacija. Kaunietis Zoma Baitleris emigravo į Urugvajų. 1952 m. jo kūryba buvo įvertinta Urugvajaus didžiuoju nacionaliniu prizų.

49 Baruch Marganit, „Mano tėvas tapytojas Mergošilskis“, *Žydų muziejus*, sudarė Dalija Epšteinaitė (Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2005): 270.

Išvados

Tarpukario Lietuvos žydų dailininkai įgijo labai įvairų meninį išsilavinimą, tačiau juo remiantis galima išskirti dvi žydų dailininkų kartas. Vyresnioji karta pirmuosius žingsnius dailės link žengė prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vilniaus piešimo mokykloje, o priartėjus karo frontui ir Rusijos imperijos valdžiai pradėjus masinius Lietuvos žydų trėmimus – įvairiuose Rusijos miestuose. Nemažai vyresniosios kartos žydų dailininkų, tarp jų ir didelė dalis Vilniaus piešimo mokyklos mokinių, vyko tęsti studijų į Paryžių, Berlyną ar kitus Europos meno centrus, tačiau tik nedaugelis dailininkų grįžo į Lietuvą. Jaunesnioji žydų dailininkų karta formavosi jau nepriklausomoje Lietuvos Respublikoje, visų pirma Kauno meno mokykloje.

Po Pirmojo pasaulinio karo į nepriklausomą Lietuvos Respubliką grįžusiems dailininkams buvo neįmanoma save išlaikyti tik iš kūrybos, tad dauguma jų dirbo dailės mokytojais žydų gimnazijose. Pirmųjų dailės mokytojų profesionalus išsilavinimas padėjo suformuoti dailės ugdymo sistemą žydų gimnazijose. Gabūs ir norintys studijuoti dailę gimnazistai galėjo įgyti puikius piešimo, tapybos ir skulptūros pagrindus, kurie, anot spaudos, Kauno žydų realinėje gimnazijoje priminė Kauno meno mokyklos studijų programą ir profesionalumu nenusileido jos mokymui. Gimnazistai viešai eksponavo savo kūrybą, dalyvavo dailės parodose, kai kurių jų darbus palankiai vertino dailės apžvalgininkai.

Žydų gimnazijose dailę studijavę mokiniai nesunkiai išlaikydavo Kauno meno mokyklos stojimo piešimo ir tapybos egzaminus. Šiandien turimais duomenimis, iki 1940 m. Kauno meno mokykloje mokėsi 55 žydai, iš jų – 12 merginų. Mokyklos programa kėlė du pagrindinius uždavinius – išugdyti dailės pedagogų kartą Lietuvos mokykloms bei gimnazijoms ir parengti profesionalių dailininkų Lietuvai. Žinoma, dauguma jaunuolių svajojo tapti profesionaliais dailininkais, išgarsėti ir pragyventi iš kūrybos, tačiau jiems teko susidurti su gyvenimo realijomis. Tad Kauno meno mokyklos suteiktas pažymėjimas su mokytojo teisėmis padėjo absolventams užsitikrinti statusą visuomenėje ir pragyvenimo šaltinį. Nors tarpukario spaudoje vyko nuolatinės diskusijos, ar pavyksta mokyklai parengti profesionalių dailininkų, tačiau, vertinant iš nūdienos perspektyvos, reikia pastebėti, kad Kauno

meno mokykla suvaidino labai svarbų vaidmenį įgyvendindama šį uždavinį, o kasmetinės mokyklos parodos padėjo formuotis ir dailės kritikai, ir visuomenės skoniui.

Tarpukariu Lietuvoje susiklostė gana monopolinė dailės mokymo padėtis. Stengtasi uždaryti konkuruojančias dailės studijas, o mokykloje vyravusi akademinė dėstymo sistema ir realistinio meno propagavimas iš dalies pristabdė mokinių tobulėjimą ir modernėjimą. Tad finansinių galimybių turintys dailininkai siekė studijuoti svetur. Ir lietuvių, ir žydų dailininkai studijuoti vyko panašiomis kryptimis, daugiausia į Paryžių ir Berlyną, kartais į Italijos dailės mokyklą; žydų dailininkai vyko studijuoti ir į Becelelio dailės ir amatų mokyklą Jeruzalėje. Daug daugiau žydų nei lietuvių tobulinosi užsienyje. Apie trečdalis Lietuvos žydų dailininkų gavo gerą ir visapusį meninį išsilavinimą užsienyje ir tapo svarbia grandimi, jungusia Lietuvos ir Vakarų Europos meno pasaulius. Neretai žydų dailininkai grįždavo į Lietuvą aplankyti artimųjų ir pasisemti įkvėpimo, o jų rengiamos parodos praturtino tarpukario Lietuvos dailę naujomis formomis ir temomis, skleidė novatoriškas idėjas ir populiarino modernias meno sroves, nors jų kūryba dėl „nematytų da naujoviškumų“⁵⁰ neretai buvo kritikuojama tautiškai nusiteikusių vietinių dailės apžvalgininkų.

Antrasis pasaulinis karas ir Holokaustas prarijo Lietuvos žydų pasaulį, atėmė dešimčių perspektyvių dailininkų gyvybes, išgrobstė ir sunaikino jų kūrybinį palikimą. Šiandien muziejuose ir privačiose kolekcijose yra saugoma tik labai nedidelė Lietuvos žydų meninio paveldo dalis, o daugumos Kauno meno mokyklos mokinių dailės darbai yra žinomi tik iš tarpukario laikraščių ir parodų katalogų reprodukcijų arba kūrinių nuotraukų. Praraja tarp tarpukario Lietuvos žydų dailininkų vilčių ir gyvenimo realijų tapo neįveikiama.

Gauta — 2023 02 28

1 lentelė. Žydų mokiniai Kauno meno mokykloje

Nr.	Pavardė, vardas	Studijų metai
	Aukštieji piešimo kursai (1920–1922) ir studijos Kauno meno mokykloje	
1.	Epšteinaitė Cilė	1920–1930
2.	Goršenaitė Sara	1920–1923
3.	Kazlauskas Jokūbas	1920–1924
4.	Grinbergas Mejeris	1921–1923
5.	Kuperis Izaokas	1921–1923
	Kauno meno mokykla (1922–1940)	
6.	Berkovičius Mejeris	1922–1923
7.	Josimas Akimas	1922–1928
8.	Kaganas Dovydas	1922–1923
9.	Zelmanavičius Šolomas	1922–1923
10.	Berkovičaitė Eva	1923–1925
11.	Griušteinas Leiba	1923–1929
12.	Giršas Ervinas	1923–1932
13.	Jašpanas Jošua	1923–1925
14.	Lipšicas Jakovas	1923–1929
15.	Rozenkrancas Giršas	1923–1932
16.	Stražaitė–Strašūnienė Nachana	1923–1925
17.	Chveidonas Izaokas	1924–1928
18.	Joffė Izaokas	1924–1930
19.	Šliomavičius Abelis	1924–1928
20.	Abramovičius Pinchas	1925
21.	Aizinas Mozė	1925–1931
22.	Bekeris Zalė	1925–1930
23.	Ginsburgas Maksas Leiba	1925–1929
24.	Jurkaitė Cilė	1925–1926
25.	Maramas Leiba	1925
26.	Sluckis Izaokas	1925

Vilma Gradinskaitė —

Žydų dailės ugdymas tarpukariu ir studijos Kauno meno mokykloje

27.	Šerenzonas Abraomas	1925–1929
28.	Kenskaitė-Šaltuperienė Liba	1926–1932
29.	Baitleris Zoma	iki 1927
30.	Fainšteinas Chaimas Mejeris	1927–1933
31.	Lipšicas Jakovas 2	1927
32.	Jasvonis Abraomas	1928
33.	Kaganas Leizeris	1928–1929
34.	Kreingelis Gdalija	1928–1934
35.	Palmanas Maksas	1928–1929
36.	Volockis Azarijus	1928
37.	Faktorovskis Šielis	1929–1934
38.	Galantaitė Ida	1929–1936
39.	Grinbergas Maksas	1929
40.	Šeinkeris Samuelis Nachumas	1929–1938
41.	Šliosbergas Zelmonas	1929
42.	Vidučinskas Izaokas	1930
43.	Gurvičius Giršas	1931–1932
44.	Kaplanas Elijas Kivelis	1931–1938
45.	Berlinas Jokūbas	1932–1933
46.	Mergošilskis Chaimas Levas	1933–1939
47.	Perelis Aronas	1933–1938
48.	Mirbachas Izaokas	1937–1940
49.	Frydmanaitė Eugenija	1939–1940
50.	Grinbergaitė Maša	1939–1940
51.	Gurvičiūtė Ana	1939–1940
52.	Kapulskis Dovydas	1939–1940
53.	Krukaitė Rachilė	1939–1940
54.	Lurjė Estera	1939–1940
55.	Portnovaitė Dina	1939

Literatūra

- A-s. „Meno Mokykla“. 7 meno dienos, nr. 24 (1928): 8–9.
- B. K. „Derciug cu kunst (af der bilder oisstelung fun šiler fun hebr. real gimnazije)“ [Auklėjimas menu (hebrajų realinės gimnazijos mokinių paveikslų parodoje)]. *Di jidiše štime*, nr. 130 (1935 06 10): 8.
- „Derfolg fun jidiš litvišer kinstlerin Goršein“ [Lietuvos žydų menininkės Goršein pasisekimas]. *Folksblat*, nr. 112 (1931 05 18): 6.
- „Fragmentas iš meno mokyklos istorijos“. *Dienos naujienos*, nr. 211 (1932 09 16): 2.
- Galaunė, Paulius. „Kokia Lietuvai reikalinga Meno mokykla?“. *Vairas*, nr. 2 (1934): 212.
- . „Plastikos menas“. *Baras*, nr. 1 (1925): 88.
- Gradinskaitė, Vilma. „Attitudes of Interwar Lithuanian Art Critics towards Jewish Art“. In *Jewish Artists and Central-Eastern Europe*, 337–344. Wydawnictwo DiG, 2010.
- . „Modernaus meno galerija Kaune / The Modern Art Gallery in Kaunas“. In *Arbit Blatas (1908–1999)*. Sudarė Ilona Mažeikienė, 203–215. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2019.
- . „The First Exhibitions of Jewish Artists in Kaunas (1920–1940) from the Art Critic's Perspective“. In *IGGUD Selected Essays in Jewish Studies*, Vol. 3, 115–129. Jerusalem, 2007.
- . „Žydų dailė 1920–1940 metų Lietuvos dailės kontekste“. Magistro baigiamasis darbas, Vilniaus dailės akademija, 2000.
- . „Žydų menas tarpukario Lietuvoje“. *Žydų muziejus*. Sudarė Dalija Epšteinaitė. Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2005, 255–265.
- „Hamore“ draugijos pirmosios mokytojų kursų laidos iškilmės“. *Apžvalga*, nr. 32 (1939 08 27): 6.
- „[Idomi paroda“. *Apžvalga*, nr. 38 (1936 10 25): 6.
- „Jaunieji apie Meno mokyklos dešimtmetį“. *Bangos*, nr. 37 (1932): 925.
- Kairiūkštis, Vytautas. „Kauno meno mokyklos parodos proga“. *Vairas*, nr. 11 (1932): 219.
- Kairiūkštytė-Jacynienė, Halina. „Dail. M. Bando paveikslų parodoj“. *Lietuvos aidas*, nr. 203 (1932 09 07): 2.
- Kitai, Moišė. „Bam kinstler Michail Jo (aindruk fun atelje)“ [Pas dailininką Michailą Jo (ispūdžiai iš studijos)]. *Di jidiše štime*, nr. 91 (1927 04 20): 4.
- Kursų vedėjas. „Paišybos kursuose“. *Lietuva*, nr. 267 (1920 12 05): 3.
- „Lietuvių Meno Kūrėjų Draugijos Paišybos kursų instatų projektas“. *Menas*, nr. 2 (1920): 8.
- „Lietuvių Meno Kūrėjų Draugijos Tapybos ir Lipybos Studijų instatai“. *Menas*, nr. 2 (1920): 7.
- M. K. „Der kinstler Eliahu Sigard“ [Dailininkas Eliahu Sigard]. *Di jidiše štime*, nr. 110 (1931 05 14): 5.
- „Maler Mesnblum“ [Dailininkas Mesenbliumas]. *Di jidiše štime*, nr. 258 (1924 11 11): 3.
- Marganit, Baruch. „Mano tėvas tapytojas Mergošilskis“. *Žydų muziejus*. Sudarė Dalija Epšteinaitė. Vilnius: Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus, 2005: 266–271.
- „Menas“. *Židinys*, nr. 4 (1929): 363.
- „Meno mokyklos įstatai“. *Vyriausybės žinios*, nr. 97 (1922): 3.
- „Meno parodos“. *Naujoji Romuva*, nr. 24 (1931): 581.
- „Modernios Lietuvos dailės ištakos: Kauno meno mokykla“. Sudarė Raimonda Kogelytė-Simanaitienė. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, nr. 49 (2008).
- P. K. „Dvi parodos“. *Rytas*, nr. 112 (1931 06 16): 5.
- Pet. „Meno Mokyklos mokinių darbų paroda“. *Kultūra*, nr. 6–7 (1934): 391–392.

- „Prof. M. Dobužinskio studija“. 7 meno dienos, nr. 61 (1930): 22.
- Ramonienė, Dalia. *Kauno meno mokyklos mokinių sąvadas*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2006.
- Rubinšteinas, Ruvim. „Der kinstler – Lamed vovnik (cum opfor fun Dovid Kagan)“ [Dailininkas – Lamed vovnik (Dovydo Kagano išvykimui)]. *Di jidiše štime*, nr. 244 (1927 10 28): 8.
- Rūkštelė, Antanas. „Meno Mokykla 1922–1930 m.“ *Vairas*, nr. 1 (1931): 109–110.
- Spector. „S. Goršenaitės skulptūros paroda“. *Gairės*, nr. 5 (1923): 313–314.
- Širkaitė, Jolanta. *Vilniaus piešimo mokykla 1866–1915*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018.
- V. B. „J. Vienožinskio studijos darbų paroda“. *Židinys*, nr. 7 (1932): 58–59.
- . „Meno Mokyklos 10 metų sukaktuvės“. *Židinys*, nr. 8–9 (1932): 170–172.
- Valiuškevičiūtė, Apolonija. *Kauno meno mokykla (1922–1940)*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1997.
- Veisbartas, Jonas. „Menininkiškas mokymas“. *Vairas*, nr. 7–8 (1931): 408–409.
- „Vienožinskio studijos imatrikuliacija“. *Jaunujų pasaulis*, nr. 5 (1930): 17.
- Vienožinskis, Justinas. „Kolektyvinė Lietuvos ir Latvijos žydų dailininkų meno paroda“. *Naujoji Romuva*, nr. 3 (1931): 67.
- V-la, A. „Konfliktas meno mokykloj“. *Lietuvos žinios*, nr. 42 (1929 02 20): 5.
- Zikaras, Juozas. „Kokia gi Meno mokykla Lietuvai reikalinga? (Atsakymas p. Galaunei)“. *Vairas*, nr. 4 (1934): 481.
- „Выставка рис. уч. ср. кур. рис.“ *Эхо*, nr. 135 (1921 06 10): 3.
- „Выставка рис. уч. ср. кур. рис.“ *Эхо Литвы*, nr. 47 (1922 08 01): 3.
- „Высш. Курсы Рисования“. *Эхо*, nr. 16 (1920 11 12): 3.

Summary

Jewish Art Education in the Interwar Period and Studies at the Kaunas School of Art

Vilma Gradinskaitė

Keywords: art education, Jewish artists, Kaunas School of Art, Holocaust.

The article explores Jewish art education in interwar Lithuania and analyzes the differences between Jewish and Lithuanian art education, reconstructs the biographies and fates of Jewish students of the Kaunas School of Art, and identifies the goals and aspirations of their studies. The research answers the following questions: what kind of artistic education did interwar Lithuanian Jewish artists receive? Did the artistic education of Jewish artists differ from that of Lithuanians? How many Jewish artists studied at the Kaunas School of Art? What were the main motives of young Jews to study at the Kaunas School of Art? What are the fates of these young people? Answers to these questions were sought in Lithuanian and foreign archives and museums, as well as in the interwar Lithuanian press in Lithuanian, Russian, and Yiddish languages.